

ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

DESENSITIZATION OF CONFLICT COMMUNICATION IN THE TRIAL

Козак І.Б.,

суддя

Господарського суду Львівської області

Стаття присвячена малодослідженій темі – формування теорії міждисциплінарного спрямування: аналізу конфліктної комунікації та її проявам під час слухання судової справи. З'ясовано характеристики вербальної та невербальної комунікації, яка оцінюється в площині правди / неправди. Відтворено процеси конструювання сторонами судового процесу власного вербального образу.

Ключові слова: конфліктна комунікація, десемантизація, судовий процес, правда / неправда, вербальний образ.

Статья посвящена малоизученной теме – формированию теории междисциплинарного направления: анализу конфликтной коммуникации и ее проявлениям во время слушания судебного дела. Выявлены характеристики вербальной и невербальной коммуникации, которая оценивается в плоскости правды / лжи. Воспроизведены процессы конструирования сторонами судебного процесса своего вербального образа.

Ключевые слова: конфликтная коммуникация, десемантизация, судебный процесс, правда / неправда, вербальный образ.

The article is devoted to the poorly researched topic – the formation of the theory of interdisciplinary orientation: analysis of conflict communication and its manifestations during the hearing of the court case. The features of verbal and nonverbal communication, which is estimated in the plane of truth / falsehood, are determined. Processes of designing the parties of the court process of their verbal image are restored.

Key words: conflict communication, desemation, litigation, truth / false, verbal image.

Постановка проблеми. Комунікативна безконтрольність і безвідповідальне ставлення до оцінки конфлікту призводять до грубих порушень прав людини. У цій судовій комунікації ініціатором протиправних комунікативних реакцій стає не лише одна зі сторін судового процесу. Роздратування і стресові ситуації посилюють вербально-емоційні реакції у всіх комунікаторів такого акту. Емоції протистоять розуму, емоційна реакція стає потенційно небезпечною. Вираження емоцій перетворюється на ірраціонально неконтрольовані дії.

Стан опрацювання. Десемантизація неконтрольованих реакцій – це розшифрування, уточнення та тлумачення сказаного чи побаченого під час комунікації.

Психологічно непередбачувані наслідки комунікативних впливів співвідносяться, за висновком учених, з появою мовної агресії, мовного насилля, «шизосеміозису», мовного маніпулювання (В. Жельвіс, І. Бублик, Е. Булигіна, Б. Шарифулін, Е. Шейгал, Н. Булгакова, Г. Гусейнов, М. Леонов, А. Сковородников, О. Сулова, О. Бикова, Б. Осипов, В. Свинцов, В. Янів, Л. Шрагіна й ін.).

Однак питання розкриття справжнього смислу заявленого в судовому засіданні в процесі конфліктної комунікації, на жаль, досі перебувають за межами уваги філософів права. Вміння десемантизувати вербальні / невербальні прояви правди / неправди – це завдання теорії і практики сучасного правознавства.

Мета статті – з'ясувати особливості конфліктної комунікації із проявами правди / неправди, які вибудовуються на основі вербального образу сторін судового процесу в результаті комбінування, аналогізування і трансформування власної вербальної уяви.

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 62 Конституції України зафіксовано принцип презумпції

невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доти, доки її вину не буде доведено законним порядком і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав чинності. Водночас неприпустимо покладати на обвинуваченого доведення його невинуватості. Ці принципи є основними в комунікативній діяльності. Правова комунікація цінна з погляду керування конфліктним типом комунікативної поведінки сторін у судовому процесі. На це звернули увагу закордонні дослідники М. Бургун, Ф. Хансейкер, Е. Досон, Х. Джайлз. Вітчизняний науковець А. Токарська у зв'язку з порушенням конституційних норм вказує на правові комісиви – зобов'язання, що покладаються на комунікатора-правника щодо його поведінки. Ці зобов'язання є формою усвідомленої відповідальності за професійну діяльність, основу якої становить правова комунікація.

Уся професійно-психічна й інтелектуальна діяльність працівників суду становить собою складний процес комунікативних зіткнень і конфліктів, оцінка яких назагал ніколи не здійснюється за єдино встановленим (навіть і досконалим) приписом. Протистояння сторін конфлікту майже завжди призводить до негативних соціальних наслідків, які можуть приводити до несподіваних результатів. Рівень негативу залежить від спроможності / неспроможності їм запобігти не силовими, а правовими комунікативними діями, без будь-яких протиправних форм подолання (вербальної) агресії. У такому разі, якою б складною не була ситуація, комунікативні способи впливу на конфліктні процеси переважають всі інші дії.

У судовому процесі консенсусно-корелятивний тип комунікативної діяльності – ідеальний спосіб урахування психічних особливостей сторін судового процесу, що не об'єднується потребою встановлення комунікативної психологічної рівноваги.

Усі комунікативні впливи формуються на основі інформації, яка позиціонує комунікативні інтенції особи. У правовій судовій діяльності інформація може відігравати (залежно від намірів комунікатора) неоднакову роль – пізнавальну, переконувальну, формувальну, протестно-заперечувальну, депресивно-пригнічувальну і психічно-непередбачувану. Тому під час комунікативного акту ускладненого типу чинності набувають правові комісиви, що виконують переконувальну та формувальну ролі. Вони повинні вступати в дію за показниками ступеня вияву емоцій під час комунікації. Формування в юристів правових навичок розпізнання самокритичних смислів комунікативної поведінки в судовому процесі – це не лише побудова власного нормативного правового комунікативного акту, в основу якого покладені рівні умови та рівна відповідальність за комунікацію і намір забезпечити справедливість правосуддя. Це також сукупність правил і традицій, що виявляють ситуативні якості інтеракції: фізичні дії і контакти комунікантів; міміку і жести, дистанцію, організацію простору для взаємодії тощо.

Моральна та професійна відповідальність суддів ґрунтується на обов'язку додержуватися норм і принципів судочинства в ставленні до громадян, суспільства, на унеможливленні свідомого обману, наклепу, дезінформації і тиску, що провокує неадекватну емоційну реакцію особи й ухваленні несправедливого судового рішення. Моральна і професійна відповідальність виявляється в комунікації: моральність правової комунікації і позиція судді – це два елементи, що перебувають у тісному взаємозв'язку.

Процес слухання конфліктної комунікації сторін судового процесу набуває особливого значення. По-перше, для процесуальної процедури; по-друге, для встановлення істини; по-третє, для забезпечення верховенства права. Отже, навички професійного слухання сторін судового процесу, які конфліктують, стають необхідними для суддів, адвокатів, прокурорів. Особливо вартісними є такі знання, які дозволяють диференціювати прояви неправди в комунікації. Їх можна поділити на дві групи: вербальні і невербальні прояви неправди. Вербальні чинники – це словесні елементи, які за своїм змістом є доказом неправдивих свідчень і показань. Це насамперед: а) перепитування для уточнення питань; б) коротка відповідь; в) нерішучість у голосі; г) невпевненість; г) сором'язливість / нахабність у відповідях на запитання; д) тривога в змісті промовленого; е) презирство; е) порушення логіки викладу в описі фактів чи явищ; ж) замовчування основного факту; з) ухиляння від прямої відповіді на питання «так» чи «ні»; і) симулювання недочування чи нерозуміння; к) навмисне вживання маловідомих іншомовних термінів, вузькофахової лексики.

До другої групи – невербальних засобів – розпізнання неправди належить дві підгрупи чинників: 1) засоби вокаліки; 2) паралінгвістичні засоби. Перша підгрупа містить такі елементи: а) мимовільне ковтання, прицьмукування губами; б) зітхання; в) прохрипування горла; г) зловживання словами «ну», «ага», «так» тощо.

До підгрупи паралінгвістичних засобів належить величезний перелік різновидів мимовільних реакцій, які виявляються підсвідомо, спонтанно, однак засвідчують прояви неправди, як-от: 1) відведення погляду під час відповіді на питання від погляду співрозмовника; 2) кліпання очима; 3) потирання, спітніння долонь; 4) часте, поверхнєве дихання; 5) почервоніння; 6) нервові сіпання головою, плечем тощо; 7) сухість у роті; 8) зміна положення тіла як реакція на питання; 9) схрещування ніг, а потім відповідь; 10) зведення очей догори; 11) очі, опущені вниз; косий погляд; 12) напружений довгий погляд на комунікатора; 13) відведення погляду під час відповіді; 14) різні жести; 15) неприродна скованість у рухах, контроль рухів; 16) постукування пальцями; 17) викручування пальців, рук; 18) гра з олівцем; 19) сльози, плач на початку допиту, заслуховування; 20) опускання голови донизу, втягування голови в плечі; 21) важке зітхання, часте, глибоке; 22) оманлива усмішка; 23) підтримування себе за зап'ястя: чим вище місце тримання однієї руки іншою, тим більш очевидна нервозність; 24) схрещування рук на грудях як знак готовності до оборони; 25) стиснені в кулак пальці – знак ворожого настрою; 26) стиснення зубів, скреготання зубами як знак готовності до нападу; 27) стиснені губи, руки – стримування негативного ставлення, страху, хвилювання; 28) тремтіння голосу; 29) підвищення голосу; 30) удар рукою по столу; 31) зумисне уповільнення тону бесіди і жестів; 32) нахил голови, удавана доброта в очах; 33) уповільнення відповідей на пряме запитання з метою уникнути відповіді на чітко поставлене запитання; 34) примруження очей; 35) раптовий злий погляд як перша реакція на почуту про себе неприємну інформацію.

Часто вияв тієї чи іншої реакції на питання слідчого, прокурора чи судді залежить від досвіду «неприємного» спілкування того, кого допитують. Впливають на ці реакції і психологічні особливості особи, її темперамент, уявлення про правові відносини з іншими особами. Зміст вербальних і невербальних проявів пов'язаний значною мірою з вербальною та невербальною уявою. Уява вербальна – це, за визначенням Л. Шрагіної, «здатність створювати образи засобами мови. Це метакогнітивний процес, який виконує керуючо-інтегруючу функцію, що включає оцінку і контроль, над психічними процесами під час виникнення в суб'єкта потреби створити вербальний образ». У термінології функціонально-системного підходу – це метасистема: комплекс певних психічних операцій (дій) суб'єкта, який виникає і функціонує тільки за потреби суб'єкта керувати власними когнітивними процесами під час створення вербального образу». «Образ вербальний

є відтворенням вже відображеного й усвідомленого явища мовними засобами. Створення вербального образу – один із найбільш вживаних засобів характеристики об'єкта, забезпечує закріплення сприйняття дійсності на рівні мовної картини світу» [6, с. 248].

Взявши за основу методологію дослідження Л. Шрагіної, вдамося до узагальнень, які можна зробити на основі такого новаторського підходу. Йдеться про те, що на етапі слухання в судовому процесі конфліктної комунікації сторін правосуддя вербальні образи, які є продуктом діяльності вербальної уяви, варто розглядати як смислові структури, які можуть допомогти в деконструванні вербальної і невербальної комунікації. Мета такого деконстрування – це «прочитання» правди / неправди з вуст носія комунікації в судовому процесі. Тому, окрім виразних знакових елементів вербального / невербального вияву емоцій, реакцій, які можна спостерегти під час слухання сторін судового процесу, у практиці правосуддя важливу роль відіграють етапи конструювання вербальних образів. Візьмемо до уваги ті теорії, які вже наявні в гуманітаристиці, оскільки суто філософсько-правової концепції в такій сфері, як деконстрування правдивої / неправдивої комунікації учасників судового процесу, немає. Тому звернемося до праці психолога Л. Шрагіної, яка, як і лінгвісти Ф. Бацевич, І. Кочан та ін., по-новому побачила цю тему, проаналізувала феномен уяви, пов'язаний із метакогнітивним підходом у вербальній уяві.

Отже, для будь-якої особи, яка виступає стороною в судовому процесі, певна звукова оболонка слова є носієм певного значення. Цей комплекс викликає в слухача (обвинуваченого, свідка тощо) певну дію у свідомісному складнику – його уяві. Отже, можемо підтвердити, що етап (один із трьох) семантизації (сприйняття значення слова, тексту, факту) – це цілком закономірний процес у комунікації, якого практично жоден із комунікаторів не уникає. Це так званий пізнавально-творчий процес, у результаті якого виникає образ – поняття в усвідомленні суб'єктом власної ролі в діалозі. Л. Шрагіна зазначає не лише сприйняття звукової оболонки комунікації, а й те, що для кожної особи важать ще й асоціативні стимули. На них теж, на нашу думку, впливають і розвинена уява, і особистий досвід реципієнта (того, хто сприймає інформацію). І ці чинники спричиняють теж неоднакові наслідки для вияву / приховання неправди / правди. У такому разі «індивідуальні розходження представленості пізнавальних здатностей мають значення тільки тоді, коли є певний ступінь напруженості, устремління виявити себе». Цю силу виявляє рівень індивідуальності особи [6, с. 162–163].

На другому етапі особа, після того, як сприйняла зміст питання, переходить до «формування задуму».

Тобто йдеться про те, як сторони судового процесу планують розкриття / приховання правди / неправди в особистісному викладі.

Третім етапом (за Л. Шрагіною) є «етап реалізації задуму». Коли особа «відбирає деталі для проектування конкретного образу» у відповідь на знайдений нею вербальний зміст, який вона буде реалізувати на етапі допиту. Під час вибудовування власного вербального проекту позиціонування себе з позицій замисленого проглядаються прийоми «комбінування, аналогізування і трансформування» [6, с. 163].

Хоча, за твердженням психолінгвістів, особа може без задіявання нових значень озвучувати те, що змушує її по-новому оцінювати взаємостосунки осіб, предметів і явищ. Це дає можливість їй змінити «поле смислів».

Ще один зі способів безпосереднього впливу на смислове поле – «розставляння акцентів» (О. Леонт'єв) із зосередженням уваги на якихось напівусвідомлених емоціях. Повідомлення цілком протилежних (щодо істинних) відомостей, можуть викликати в іншій стороні протестно-заперечувальну реакцію. І навпаки – повідомлення про всі факти, відомі слідству, наприклад, про деталі вчиненого вбивства, можуть викликати депресивний стан із пригніченням (залежно від типу темпераменту) та гальмування всіх реакцій організму на подальшу розмову.

Неврівноважений тип особи, в якій наявні ознаки психічного відхилення, може виявляти реакції, що не відповідають ситуативній позиції. Реакція такого типу (емоційності й експресивності) спочатку виявляється без ознак сприйняття сказаного, а пізніше (іноді одразу) має бурхливий характер.

Висновки. Запобігання негативним реакціям на основі десемантизування комунікативних актів сторін судового процесу та стимулювання правомірної поведінки – таким є завдання правосуддя. З метою підвищення відповідальності за комунікативні дії особи контролюється уникнення стимулювання гострих емоційно-експресивних реакцій суб'єкта, спроб завуалювання злочинної мети, обману, порушення прав і свобод людини і громадянина.

Поведінка особи у вербальній / невербальній конфліктній комунікації підтверджується роллю комунікативного процесу: його призначення – бути не лише засобом захисту власних інтересів та констатації інформації, а насамперед – засобом регулювання дій особи, охорони її безпеки та додержання прав і свобод учасників судового процесу.

У правовій комунікативній поведінці механізм впливу спрямований на заплановані перетворення в «полі смислу», тобто на мету комунікативного процесу – віднайдення шляхів встановлення в судовому процесі справедливості, верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головаха Е., Панина Н. Психология человеческого взаимопонимания. К.: Политиздат Украины, 1989. 189 с.
2. Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер Ком, 1999. 272 с.
3. Психология делового общения: хрестоматия: учебное пособие для ф-тов психол. экон. и менедж. Самара: Изд-й дом «Бахрах-М», 2006. 784 с.
4. Леонов Н. Конфликты и конфликтное поведение. Методы изучения: учебное пособие. СПб.: Питер, 2005. 240 с.

5. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шаповал. Мюнхен, 1993. 217 с.
6. Шрагіна Л. Психологія вербальної уяви: функціонально-системний підхід: монографія. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 284 с.
7. Олійник О. Правова риторика: навч. посібник. К.: Кондор, 2010. 166 с.
8. Свиридчук Н. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: монографія. К., 2012. 204 с.
9. Токарська А. Правова комунікація у праві і правоохоронній діяльності: монографія. Львів, 2005. 346 с.